University of Sistan and Baluchestan

Journal of Lyrical Literature Researches

Print ISSN: 2008 - 5737
Online ISSN: 2538 - 5011

Homepage: https://jllr.usb.ac.ir

From Hoom to Wine

(Similar themes in describing Zoroastrian Hoom and wine in Khorasani lyrical poems)

Zahra Ansari [1] ✉ | **Hossein Mirza Niknam** [2] ✉ |

1. Assistant Professor of Persian Language and Literature Department, Hormozgan University, Bandarabbas, Iran. E-mail: ansari@hormozgan.ac.ir
2. Assistant Professor of Persian Language and Literature Department, Hormozgan University, Bandarabbas, Iran. E-mail: hsin_smd@yahoo.com

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:
Received 28 January 2023
Received in revised form 20 March 2023
Accepted 16 June 2023
Published online 25 June 2023

Keywords:
Hoom, wine, Zoroastrian, lyrical poetry, Khorasani Style.

ABSTRACT

The description of wine (and the othere names of wine such as: mey, Bade, nabiz, siki and sahba) is one of the most common themes in Persian poetry. From describing its color, taste, and smell to enumerating its properties and functions such as healing, alleviation of grief, and immortality of life. In the Avesta and other Zoroastrian texts, we find the same pattern in the praise of "haoma" in three forms: God, Plant, and Drink. In this article, after enumerating the common descriptive themes of Zoroastrian haoma and sharab (wine) in Khorasan style poetry, we will attempt to answer the question of how tenable is the hypothesis of the transfer of the Zoroastrian haoma tradition to Persian poetry. The common themes of the two mentioned textual fields are: giver of eternal life, healer, grief-reliever, brave-maker, bright, shining and good as well as description of colors. This research is qualitative in nature and was conducted using the content analysis method.

Cite this article: Ansari, Zahra, Niknam, Hossein Mirza. (2023). From Hoom to Wine(Similar themes in describing Zoroastrian Hoom and wine in Khorasani lyrical poems)
Journal of Lyrical Literature Researches, 21 (41), 43-58.

http//doi.org/:10.22111/jllr.2022.41111.3022

© The Author(s).

Publisher: University of Sistan and Baluchestan.

Extended Abstract

1.Introduction

Sacred drinks have long been an integral part of religious beliefs and rites. These drinks have either an animal origin, such as blood and milk in shamanic rituals (see: Eliade, 2013: 198, 139, 98, 97), or herbal origin, such as Haoma among Iranian Zoroastrians, soma in ancient India, and ambrosia and nectar in ancient Greece (Titer, 2018: 17). By highlighting the presence of the sacred drinks and herbal gods attributed to them in the ancient mental patterns of the mankind, we attempt to emphasize the obvious and undisguised presence of this idea in the continuation of its cultural life in literature and especially in poetry, and especially investigate whether the attributes Zoroastrian Haoma were transferred to the attributes of wine in Persian poetry by expressing its non-apparent attributes-including the benefits of wine and its functions- and answer these questions: 1. What are the pretextual patterns of describing wine in Khorasani lyrical poetry? 2. To what extent can the hypothesis of the transfer of the Haoma tradition from Zoroastrian texts to Persian poetry be defended? The aim of this study is to show that the description of wine in Khorasani style lyrical poetry is a continuation of the tradition of describing Haoma in Zoroastrian texts. By collecting the common themes of these two textual areas, it is shown that the common patterns in the description of Haoma in Persian poetry were transferred after Islam. The reason for choosing Khorasani style lyrical poetry is that in the literature of this era, the issue of influence by poetic tradition and imitation of earlier poets is less prominent, at least in the field of Persian poetry, and it is easier to assume that part of the description of wine can be the continuation of the cultural life of the sacred drink "Haoma" in the Avesta and other Zoroastrian texts.

2-Research methodology

For this research, library resources and analytical-descriptive methods were used and examples from Zoroastrian texts and Khorasani style were used. For this purpose, the attributes and piety of Haoma were collected and categorized from all Zoroastrian texts, including Avesta, Dēnkard, Bundahishn, Pahlavi narrations, Dasturan's instructions to Behdinan, and Zadsperm excerpts. Then, the attributes of wine (found in Persian poetry under various names such as Nabiz, May and Badeh) are among the first scattered examples of Persian Dari poetry, a large number of which are published in the book "Description of the life and works of the bookless poets" By the efforts of Mr. Modbberi and the book "Scattered Poems of the Oldest Persian-Language Poets" collected by the efforts of "Gilber Lazar" and what is available as Book of Peoms of Rudaki, Kassai, Farrokhi, Manochehri, Erani, Asjedi, Manjik Termazi etc. and historically covers the second half of the third century to the end of the fifth century. Finally, in analyzing and categorizing the research data, the common themes of these two textual areas have been highlighted with numerous examples.

3-Discussion

After extracting all the attributes of Haoma from the Zoroastrian texts and also the attributes of wine in the Khorasani style poems, we have found seven themes that are common in both textual areas in the description of Haoma and Badeh, one of which is giving eternal life. Giving immortality is one of the most important attributes of "Haoma" in Zoroastrian texts and is frequently mentioned in Yasna, Yashts, Khordeh Avesta, Dēnkard, Bundahishn, Pahlavi narrations, Dasturan's instructions to Behdinan, and Zadsperm excerpts. Evidence of this theme is the description of wine in Khorasani style lyrical poetry, including the poems of Kassai, Unsuri, Manochehri, etc. The next theme is "healing," which is one of the constant characteristics of all sacred beverages. Eliade gives several examples of healing sacred plants and explains that "the magical and medicinal value of some plants is also due to the celestial version and model of the plant resulting from the fact that the first deity planted that plant." (Eliade 2010: 283). In Zoroastrian texts, this attribute is often found in Yasna, Yashts, Dēnkard, and Bundahishn for "Haoma." In Khorasani style poetry, this attribute for

Badeh is found in the poems of Manochehri, Kassai, etc. The third common attribute of Haoma and Badeh is "antideprssant". The elimitator of sorrow and suffering with the word "Farashmi" is one of the attributes of "Haoma": (see: Yashts, nd: vol.2, 353). In the poetry of Khorasani style, there are many verses describing the elimination of sorrow and happiness through wine, including in the poems of Rudaki, Unsuri, Bashar Marghazi, Farrokhi and Monjik Termezi. The fourth common attribute is "bravery." In Zoroastrian texts, bravery is mentioned along with strengthening the body (in general) and strengthening warriors. From the presence of "Haoma" in the praise rites of Urdusura Anahita - the patroness of warriors and fighters - (see: Khordeh Avesta, nd: 282 and Yashts, vol. 2, nd: 131), this piety of "Haoma" can also be deduced.

4-Conclusion

After studying the attributes and pietyof "Haoma" in Zoroastrian texts and also extracting the attributes of "wine" in Khorasani style lyrical poems, we have concluded that there are seven common themes between these two fields of description, namely "The giver of eternal life", "healer", "grief eliminator", "courage giver", "good and decent", "bright and shining" and also the description of color. According to these similarities, which mainly refer to non-apparent attributes, the assumption that some of the attributes of Haoma were transferred to the attributes of wine in post-Islamic literature can be more strongly supported, and it can be emphasized that cultural elements of ancient religions and beliefs, especially when they appear in religious ceremonies and religious hymns of the tribes, for example, the praise of the god Haoma and the presence of Haoma plant and drink in the Zoroastrian religion, do not completely disappear after the establishment of the new religion, but usually find a suitable platform among literary and artistic elements, thus continuing their cultural life. It seems that the description of wine in Persian poetry is a suitable platform to convey some of the characteristics of Haoma - in the three states of god, plant and drink.

5.References

Andarz-e- Dastooran be Behdinan,(1977). Mahyar Nawabi's report, Asian Institute Linguistics Department Research Journal, No. 1. pp. 53-67

Asjodi Marvazi, A.N.,(1955) *Divan*, edited by Tahshieh Taheri Shahab, Tehran: Tahori Library.

Ashtiani, J,D,(2002), *Zoroaster Zoroastrianism and Government*, Tehran: Sahami Enteshar Co.

Bondaheshn, (1990), Collected by Faranbagh Dadgi, reported by Mehrdad Bahar, first edition, Tehran: Tous.

Dinkard, book 3,(2014), Azar Farnabagh son of Farrokhzad and Azarbad son of Omid, translated by Fereydoun Fazilat, first edition, Tehran: Mehr Ayin.

Dinkard , book7,(2010) Azar Farnbagh son of Farrokhzad and Azarbad son of Omid, corrected by Mohammad Taghi Rashed Mohassel, Tehran: Institute of Haomaanities and Cultural Studies.

Farrokhi Sistani,(2015), Divan of Poems, edited by Seyyed Mohammad Dabirsiaghi, 7th edition, Tehran: Zovvar.

Fraser, J. G., (2013), Golden Branch, translated by Kazem Firouzmand, first edition, Tehran: Agah.

Kasai Marvazi, (1996), *Kasai Marvzi*, by Mohammad Amin Riahi, 7th edition, Tehran: Elmi

Gatha, the oldest part of Avesta, (2014), Ibrahim Pourdavood , second edition, Tehran: Asatir.

Khordeh Avesta,(no date), commentary and compilation by Pourdavood, Bombay: Iranian Zoroastrians Association and Iran League Association.

Mahjoub, M. J,(no date), *Khorasani style in Persian poetry*, first edition, Tehran: Ferdous.
Manouchehri Damghani,(2000), *Divan Manochehri*, edited by Mohammad Dabirsiaghi, third edition, Tehran: Zovar.
Modabberi, M, (1991), *Description of the life and works of bookless poets*, first edition, Kerman: Panos.
Mazdapour, K, Latifpour, S,(2010), "Haoma plant and its role in Indo-Iranian rituals and mythology", allegorical research in Persian language and literature, winter 2010, number 10.pp.203-226.
Mircea Eliade,(2009), *Treatise on the history of religions*, translated by Jalal Sattari, 4th edition, Tehran: Soroush.
Mircea Eliade, (2012), *Shamanism: Ancient techniques of ecstasy*, translated by Mohammad Kazem Mohajeri, third edition, Qom: Adian
Mozaffari, A,(2014), "Wine of Immortality", Isfahan University Faculty of Literature and Haomaan Sciences Magazine, 2nd period, No. 42-43
Monjik Termazi, A.M, (2011), *Divan Monjik Termazi*, edited by Ehsan Shouarbi Moghadam, first edition, Tehran: Mirase Maktoob.
Mushtaq Mehr, R, Sardar Bafekr,(2015), "Content and Form Indicators of Lyrical Literature", Sistan and Baluchistan University Lyrical Literature Research Journal, Year 14, Number 26, Spring and Summer, pp. 183-202
Mirfakhrai, M,(1988), *Pahlavi's narrative*, Tehran: Institute of Cultural Studies and Research.
Saunders, N.K, (1997), *The Epic of Gilgamesh*, translated by Ismail Felezi, Tehran: Hirmand
Onsori Balkhi, (1984), *Divan*, edited by Seyyed Mohammad Dabirsiaghi, second edition, Tehran: Sanai Library.
Rudaki Samarkandi, (1997), *Divan of Poems*, based on the version of Saeed Nafisi Y. Braginsky, second edition, Tehran: Negah.
Shafiei Kadkani, M. R,(1987), *Imaginary in Persian poetry*, third edition, Tehran: Agah.
Shamisa, S, (1997), The main plot of the story of Rostam and Esfandiar, first edition, Tehran: Mitra.
Shamisa, S, (1999), Persian poetry stylistics, 4th edition, Tehran: Ferdows.
Titer, D.E,(2018), *Amanita muscaria, the immortal plant*, translated by Maryam Torabparvar, second edition, Tehran: Torang Press.
Vermaseren, M. J, (2013), Mitra's Ritual, Bozurg Naderzad's translation, 8th edition, Tehran: Cheshme.
Yesna, (1977), Volume 1, Pourdavoud report, third edition, under the supervision of Bahram Farahvashi, Tehran: University of Tehran.
Yashtha, (1987), Volumes 1 and 2, Commentary and Compilation by Ebrahim Pordavoud, Bombay: Iranian Zoroastrians Association of Bombay and Iranian League Association of Bombay.
Zadesparam excerpts,(1987), translated by Rashed Mohassel, first edition, Tehran: Institute of C ultural Studies and Research.

پژوهشنامه ادب غنایی

شاپا چاپی: ۲۰۰۸-۵۷۳۷
شاپا الکترونیکی: ۲۵۳۸-۵۰۱۱

Homepage: https://jllr.usb.ac.ir

از هوم تا باده

مضمون‌های مشترک در توصیف هوم زرتشتی و شراب در اشعار غنایی سبک خراسانی

زهرا انصاری [۱]✉ | حسین میرزا نیک نام [۲] |

۱-نویسنده مسئول، استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه هرمزگان ، بندرعباس، ایران. رایانامه:ansari@hormozgan.ac.ir
۲-استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه هرمزگان ، بندرعباس، ایران. **ایران. رایانامه**:hsin_smd@yahoo.com

اطلاعات مقاله

نوع مقاله: مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۰/۰۷
تاریخ بازنگری:۱۴۰۱/۰۹/۲۳
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۹/۳۰
تاریخ انتشار: ۱۴۰۲/۳/۲۵

کلیدواژه‌ها:
هوم، شراب، زردشتی، شعر غنایی، سبک خراسانی

چکیده

یکی از مضمون های رایج در شعر فارسی وصف شراب است که با نام های گوناگونی چون می، باده، نبیذ، سیکی و صهبا در ادب فارسی به چشم می¬خورد؛ دامنهٔ توصیف باده از وصف رنگ و طعم و بو گرفته تا برشمردن صفات و کارکردهایی چون درمان‌بخشی، اندوه‌زدایی و زندگی جاوید بخشی گسترده است. از سوی دیگر در اوستا و دیگر متون زرتشتی با همین الگو در ستایش «هوم»- در سه حالت ایزد، گیاه و آشامه- مواجهیم. در این مقاله پس از برشمردن مضمون های وصفی مشترک هوم در متون زرتشتی و شراب در شعر غنایی سبک خراسانی، تلاش شده است به این پرسش پاسخ داده شود که فرضیه انتقال سنت وصف هوم به شعر فارسی چه اندازه قابل دفاع است. مضمون های مشترک دو حوزهٔ متنی مذکور عبارتند از: بخشندهٔ حیات جاوید، درمان بخش، اندوه زدا، شجاع آور، روشن و درخشان، خوب و نیز توصیف رنگ. این پژوهش از نوع کیفی است و به روش تحلیل محتوا انجام گرفته است.

انصاری ، زهرا ؛ نیک نام ، حسین میرزا. " از هوم تا باده(مضمون‌های مشترک در توصیف هوم زرتشتی و شراب در اشعار غنایی سبک خراسانی) " پژوهشنامه ادب غنایی، دوره ۲۱(۴۱)، ۴۳-۵۸

http//doi.org/:10.22111/jllr.2022.41111.3022

ناشر: دانشگاه سیستان و بلوچستان.

© نویسندگان.

۱. مقدمه

گیاه هوم و آشامه‌ای که از آن تهیه می‌شود، یکی از اجزای اصلی مراسم آیینی زرتشتیان است. به آشامه‌هایی که ضمن انجام آیین‌های عبادی ادیان نوشیده می‌شود و یا به طور کلی نزد پیروان یک دین و آیین از تقدس برخوردارند، آشامهٔ مقدس می‌گوییم.

آشامه‌های مقدس بخش مهم و جدایی‌ناپذیر باورها و مناسک آیینی و مذهبی از دیرباز تا کنون بوده‌اند؛ این آشامه‌ها یا منشایی حیوانی داشته‌اند، مانند خون و شیر در آیین‌های شمنی (ر.ک: الیاده،۱۳۹۲: ۱۹۸،۱۳۹،۹۸،۹۷) یا منشأیی گیاهی مانند هوم نزد ایرانیان زرتشتی، سومه در هند باستان و آمبروسیا و نکتار در یونان باستان (تیتر، ۱۳۹۸: ۱۷). در آیین مهر «از امتزاج خون گاو قربانی‌شده و شیرهٔ گیاه «هوما»، نوشابه‌ای به دست می‌آمد که نیروی جاودانی به نوشندهٔ آن می-داد» (ورمازن، ۱۳۹۳: ۱۸). در آیین‌های شمنی، «خون خوردن» شمن و جادو- درمانگر با همان الگوی خلسگی آیینی ادیان، از اصلی‌ترین مضامین است. (ر.ک: الیاده، ۱۳۹۲: ۱۳۹، ۱۸۵، ۱۹۸ و ۲۰۷)؛ نیز نوشیدن دیگر آشامه‌های خلسه‌آور مانند شیرهٔ تنباکو به شکل خاص نزد شمن‌های آمریکای جنوبی از دیرباز وجود داشته است (ر.ک: همان: ۱۵۵). تجسم ایزدی هوم نزد زرتشتیان، سومه نزد هندیان باستان، دیونوسوس و باکوس نزد یونان و رم باستان و نمونه‌های متعدد دیگر (ر.ک: تیتر؛ صص ۱۳۳-۱۶۰) نشان دهنده جایگاه والای این آشامه‌ها در فرهنگ جهان باستان است.

۱-۱- بیان مسأله و پرسش‌های تحقیق

دو ویژگی مهم آشامه‌های مقدس، بخشیدن زندگی جاوید و درمان‌بخشی است. نکتهٔ جالب و مهم این است که در بیشتر روایات کهن و اسطوره‌ای، آب زندگانی با گیاهی همراه است که جوان‌کننده و زندگی‌بخش است؛ برای مثال در روایت اسطوره‌ای «گیلگمش» که بخشی از آن به جستجوی زندگی جاوید و دست‌یافتن به چشمهٔ جوانی و آب حیات اختصاص دارد گیاهی را می‌بینیم که چنین خاصیتی دارد: «گیلگمش به اورشانابی کرجی‌بان گفت: بدین جا بیا و به این گیاه شگفت‌انگیز بنگر. با خاصیت آن، آدمی قدرت عمر گذشتهٔ خود را بازمی‌یابد. آن را به اروک بلند حصار خواهم برد و در آنجا آن را به مردان پیر خواهم داد تا بخورند. نام آن را خواهم گذاشت «آدم پیر دگر باره جوان خواهد شد» و سرانجام خود از آن خواهم خورد و جوانی از دست رفته را بازخواهم یافت.» (ساندرز، ۱۳۷۶: ۱۱۷). در «اوپانیشادها» نیز رودخانهٔ جاوید «Vijara nadi» نزدیک درخت اعجازآمیز «Kausi Taki» قرار دارد (ر.ک: الیاده، ۱۳۸۹: ۱۹۳)؛ و در روایات اساطیری ایرانی و هندی با گیاه «هومه» و «سومه» مواجهیم که از افشرهٔ آنها آشامهٔ زندگی‌بخش به دست می‌آید. به طور کلی از همراهی دو انگارهٔ آب و گیاه با مضامین زندگی‌بخشی و منشأء حیات و زندگانی بشر بودن، در روایات اسطوره‌ای و بنیادین اقوام مختلف (ر.ک: الیاده، ۱۳۸۹: ۲۵۹- ۳۱۲) این موضوع را می‌توان دریافت که بسیار محتمل است صفات و خویشکاری‌های این دو (آب حیات‌بخش و گیاه زندگی‌بخش و درمان‌کننده) درهم آمیخته شده باشد و به این دلیل صفاتی مانند حیات‌بخشی بارورکنندگی و نیز درمان‌بخشی برای هر دو-آشامه‌ها و گیاهانِ مرتبط با آنها- ذکر شده است. این نوشتار بر آن است پاسخگوی این پرسش‌ها باشد: ۱. الگوهای پیشامتنی توصیف شراب در شعر غنایی سبک خراسانی کدامند؟ ۲. فرضیهٔ انتقال سنت وصف هوم و می از متون زرتشتی به شعر فارسی تا چه اندازه قابل دفاع است؟

۲-۱- اهداف و ضرورت تحقیق

هدف از انجام این پژوهش نشان دادن این موضوع است که توصیف شراب در اشعار غنایی سبک خراسانی، به نوعی ادامهٔ سنت وصف هوم و باده در متون زرتشتی است و با گردآوری مضمون‌های مشترک این دو حوزهٔ متنی می‌توان مشاهده کرد که الگوهای رایج در وصف هوم و دیگر آشامه‌های مقدس، به شعر فارسی پس از اسلام منتقل شده است. دلیل انتخاب شعر غنایی سبک خراسانی این است که در ادب این دوره موضوع تأثیرپذیری از سنت شعری و تقلید از شاعران پیشین، دست کم در حوزهٔ شعر فارسی، کمتر مطرح است و راحت‌تر می‌توان پیشنهاد کرد که بخشی از آنچه در توصیف شراب می‌آید می‌تواند ادامهٔ حیات فرهنگی آشامهٔ مقدس «هوم» در اوستا و دیگر متون زرتشتی باشد. بدیهی است که در کنار این عامل نمی‌توان از بازتاب تجربه‌های شخصی شاعران در توصیف شراب چشم‌پوشی کرد؛ همچنین موضوع تأثیرپذیری از خمریات عرب جاهلی هم نکته‌ای مهم است. در کنار آن، وجود الگوهای اساطیری ایزدان شراب و خلسه نیز امری شایستهٔ توجه است. روشن است که هر کدام از موارد یادشده جداگانه موضوعی پژوهشی مستقل تواند بود و این مقاله فقط به یکی از آنها پرداخته است.

۳-۱- روش تحقیق

این پژوهش با استفاده از روش تحلیلی- توصیفی و آوردن شواهد مثال از متون زرتشتی و اشعار غنایی سبک خراسانی انجام شده است، به این صورت که صفات و خویشکاری‌های هوم از تمام متون زرتشتی و نیز صفات شراب (که با نام‌های متنوعی چون نبیذ، می و باده در شعر فارسی دیده می‌شود) از میان شعرهای غنایی سبک خراسانی استخراج و در نهایت ضمن بیان مضمون‌های مشترک این دو حوزهٔ متنی، داده‌های پژوهش تحلیل شده است.

۴-۱- پیشینهٔ پژوهش

گرچه پژوهش‌های فراوانی پیرامون هوم صورت گرفته است اما تعداد پژوهش‌هایی که به نحوی به موضوع ارتباط هوم زرتشتی و شراب شعر فارسی پرداخته باشند بسیار کم است. مظفری در مقالهٔ «شراب جاودانگی» که در سال ۱۳۸۴ در مجلهٔ دانشکدهٔ ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان به چاپ رسیده است **فقط** به خاصیت حیات‌بخشی شراب در ادبیات منظوم فارسی – با تأکید بر اشعار خاقانی- و ارتباط آن با باورهای دیرین ایرانیان و نیز عقاید مهری پرداخته است. وجوه تفاوت پژوهش حاضر با مقالهٔ مذکور فراوان است؛ از جمله این که در این پژوهش به **همه** صفات مشترک «هوم» و شراب در محدوده شعر غنایی سبک خراسانی پرداخته شده است. کشکولی در پایان-نامهٔ خود که در سال ۱۳۹۶ با عنوان «بررسی و مقایسهٔ ماهیت می در شعر سبک خراسانی و سبک عراقی» در دانشگاه آزاد گچساران به انجام رسیده است با تمرکز بر روی نمادها و رمزهای شراب از منظری سبک‌شناسانه اشاره‌ای گذرا به چند صفت «می» در سبک خراسانی دارد و موضوعاتی چون: حضور «می» را در جشن‌های نوروز و مهرگان، بررسی کرده است. در میان پژوهش‌های موجود، هیچ اثری یافت نشد که به مضامین مشترک در توصیف «هوم» زرتشتی و «شراب» شعر غنایی سبک خراسانی پرداخته باشد. علاوه بر این دو پژوهش، پژوهش‌هایی نیز به صورت جداگانه برخی به موضوع هوم در متون زرتشتی و برخی به باده‌گساری در سبک خراسانی پرداخته‌اند که به نوعی می‌توانند پیشینهٔ تحقیق محسوب شوند که عبارتند از: پایان‌نامهٔ عباس محمدقاسمی با عنوان «برررسی نقش و جایگان گیاه هوم در اساطیر و دین زرتشت» (۱۳۹۷، دانشگاه سیستان و بلوچستان)؛ پایان‌نامهٔ سیدسعادت حسینی با

عنوان «گیاه هوم و کاربرد آن» (۱۳۵۷، دانشگاه تهران)؛ مقالهٔ «گیاه هوم و نقش آن در آیین‌ها و اساطیر هندوایرانی» از کتایون مزداپور و صبا لطیف‌پور (زمستان ۱۳۹۰، «فصلنامهٔ تحقیقات تعلیمی و غنایی زبان و ادب فارسی»)؛ مقالهٔ کوتاه «هوم در اوستا و متون پهلوی و شاهنامه» از سجاد آیدنلو (شمارهٔ ۱۵۵، ۱۳۷۸، مجلهٔ «کیهان فرهنگی»)؛ مقالهٔ «بازخوانی و بررسی هوم و هوم یشت در اوستا» از امین‌رضا نوشین(شمارهٔ ۱۸۶، ۱۳۹۲، «کتاب ماه دین»). پایان‌نامهٔ رسول حیدری با عنوان «تحلیل و بررسی باده و باده‌گساری در دیوان رودکی، منوچهری و خاقانی» (۱۳۹۳، دانشگاه ولی‌عصر رفسنجان).

۱- بحث و بررسی

۱-۲- صفات هوم در متون زرتشتی

«گیاه هوم در سرزمین هندواروپاییان نخستین -soma نامیده می‌شده است. با اطمینان نسبی می‌توان گفت که soma گیاهی بوده است که اکنون اثری از آن باقی نمانده است و اگر هم وجود دارد، دیگر آن را نمی‌شناسیم.» (مزداپور، ۱۳۹۰: ۲۰۵).

«هوم» در اوستا و دیگر متون زرتشتی به سه شکل ایزد، گیاه و آشامه حضور دارد. می‌دانیم که رویکرد زرتشت در گات‌ها به آشامه دوردارنده مرگ که «همان شربت هوم دیویسنان است»(گات‌ها،۱۳۸۴: ۴۱) کاملاً منفی است؛ در فقرهٔ ۱۴، ها ۳۲، گات‌ها آمده است: «دیرزمانی است که گرهما و نیز کاویها تمام فکر و قوهٔ خود را برای ستم گماشته‌اند چه می‌پندارند که از این راه دروغ‌پرستان را یاری کنند و می‌گویند که گاو برای قربانی است تا **دوردارندهٔ مرگ** به یاری ما شتابد.» (همان‌جا) پورداوود ذیل این فقره به تفصیل توضیح می‌دهند که «مقصود از دوردارندهٔ مرگ، شربت مسکری است که در مراسم مذهبی دیویسنا استعمال می‌کردند. غالباً همین صفت در متن اوستا «دُرَاُشَه» [Dūraoša] که در پهلوی «دُرش» باشد برای شربت هوم استعمال شده، از این جهت به طور اطمینان می‌توان گفت که از صفت مذکور شربت مسکری مقصود است و زرتشت به ضد استعمال آن می‌باشد.» (همان‌جا)؛ اما به دلایل متعدد از جمله آمیزش میترایسم با دین زرتشتی (آشتیانی ۱۳۸۱: ۳۰۲) و تحولات این دین، در باقی بخش‌های اوستا و نیز در دیگر متون زرتشتی با حضور قدرتمند هوم به اشکال مختلف ایزد، ایزد–گیاه، گیاه و آشامه مواجهیم؛ که همگی حکایت از آن دارد که «هوم» به جز در گات‌ها، در باقی بخش‌های اوستا و نیز دیگر متون زرتشتی، جایگاه والایی دارد و آشامه-ی هوم از ارکان اصلی آیین‌های عبادی – فرهنگی این دین است. در بندهشن «هوم» سرور گیاهان است و انوشگی-آرا در فرشگرد (بندهشن، ۱۳۶۹: ۸۷)، در یسنا به صورت مفصل به ستایش «هوم» پرداخته شده است و در یشت‌ها، یشتی جداگانه به ایزد هوم مخصوص گشته است. در متن‌های مختلف از جمله «دینکرد هفتم» به حضور محوری «هوم» در داستان تولد زرتشت اشاره می‌شود: «این <نیز از دین> پیداست که دادار اورمزد آن فروهر زرتشت را به ورج کرداری (= اعجاز) از طریق <گیاه هوم> به والدین (پهلوی: Pidarān) زردشت انتقال داد.» (دینکرد هفتم، ۱۳۸۹: ۲۰۹). پس از مطالعه و بررسی همهٔ متون زرتشتی موجود، به این صفات از هوم دست یافتیم: دور دارندهٔ مرگ، زرین، درمان‌بخش، پاک‌سرشت، گیتی‌افزا، بلند، زنده کننده مردگان، راست آفریده‌شده، خوب‌کنش، پیروزگر، نیروبخش دلیران، درخشان، اندوه‌زدا، ضد پیری، نرم ناک‌شاخه، فرزانه، نیک، بخشندهٔ شوی پیمان‌شناس به دختران بی‌شوی مانده، بخشندهٔ پسران پارسا به زنان زاینده، بخشندهٔ تقدس و فرزانگی به نسک‌آموزان مشتاق، شهریار

کامروا، سرور گیاهان، بزرگ خانمان و ده و شهر و بزرگ مملکت، دانندهٔ سخنان راست‌گفته، نگه‌دار گفتار ایزدی، گردانندهٔ منش خشمگین، سرچشمهٔ راستی- راستی پرور، تخشا (کوشا)،دلیر، آن که منش درویش را چون آنِ توانگر بزرگ کند، نگه‌دار تن، بالنده، توانا، زیبا، خوب‌اندام، خوب‌آفریده‌شده، بی‌مرگ، مرتب‌کنندهٔ مردگان، نابودکنندهٔ کالبد دیوان، بهترین و شادی‌بخش‌ترین برای روان.

۲-۲- صفات شراب در شعر غنایی سبک خراسانی

از نخستین نمونه‌های پراکندهٔ شعر فارسی دری که تعداد زیادی از آنها در کتاب «شرح احوال و آثار شاعران بی-دیوان» به کوشش مدبری و کتاب «اشعار پراکندهٔ قدیم‌ترین شعرای پارسی‌زبان» به همت «ژیلبر لازار» گردآوری شده است تا آنچه به صورت دیوان شعر از رودکی، فرخی سیستانی، منجیک ترمذی، منوچهری دامغانی، کسایی مروزی و عنصری و ... در دسترس قرار دارد و از نظر تاریخی نیمهٔ دوم قرن سوم تا پایان قرن پنجم را شامل می‌شود مجموعه‌ای است که بنا به دلایل تاریخ ادبیاتی و سبک‌شناسانه در گروه «سبک خراسانی» قرار می‌گیرد. مهم‌ترین ویژگی‌های شعر سبک خراسانی از نظر زبانی سادگی زبان، از نظر ادبی فراوانی و سادگی وصف و استفادهٔ زیاد از انواع فنون تشبیه و از نظر فکری واقع‌گرایی، برون‌گرایی و خوش‌باشی است (شمیسا، ۱۳۷۸: ۲۰-۷۵).

مضامین وصف در شعر این دوره فراوان است؛ از وصف شراب و بهار و گل و برف و رنگین‌کمان و اسب و تیغ و قصر و کوزهٔ فقاع گرفته تا وصف معشوق و توصیف پیری و سالخوردگی؛ و همان گونه که پژوهندگان ادب غنایی اشاره کرده اند «وصفی بودن» از شاخص‌های اصلی ادب غنایی است (ر.ک: مشتاق‌مهر، ۱۳۹۵: ۱۸۶-۱۸۸). در این میان وصف شراب، یکی از پربسامدترین این مضمون‌هاست و مجموع صفات شراب در اشعار غنایی این دوره که پس از بررسی تمام آثار منظوم موجود به دست آمد به ترتیب بسامد عبارت است از: سرخ‌رنگ، درخشان، اندوه‌زدا، خوشبو، سوزان، روشن، آب زندگانی، صاف و لطیف، تلخ، کهن، خمارآور، زردرنگ، افروزندهٔ چهره، راحت روان، نوشین‌گوار و شیرین، دلیرکننده، مستی‌آفرین، سریع تأثیر، توان تن، آورندهٔ سخا و کرم، فزایندهٔ بینایی، خوب و خوش، قوی (در تأثیر)، پدیدارکنندهٔ اصل و گوهر، خواب خوش دهنده، درمان‌بخش، رنگین، فزایندهٔ گویایی، افزایندهٔ خون.

در کتب سبک‌شناسی شعر دربارهٔ عنصر وصف در شعر سبک خراسانی آنچه بیان می‌شود این است که توصیفات شعری این دوره حاصل تماس مستقیم با طبیعت و برآمده از تجربیات شخصی شاعران است (شمیسا،۱۳۷۸:۳۹)؛ و از توصیف شراب در کنار وصف مظاهر طبیعت و سیمای معشوق و ... به طور تفکیک نشده، سخن رفته است. حال آنکه به نظر می‌رسد هر کدام از موضوعات وصف در شعر اگر جداگانه بررسی شود و سرمشق شاعر در بیان صفات ظاهری و غیر ظاهری با مداقه بیشتری پژوهیده شود، نتایج قابل توجهی حاصل خواهد شد. به‌ویژه وقتی که در توصیف ویژگی‌های غیر ظاهری به یک الگوی یکسان و تکرارشونده می‌رسیم، احتمال وجود یک پیش الگو یا سرمشق در وصف بیشتر می‌شود. دربارهٔ موضوع این جستار، یعنی فرض وجود یک الگو و سرمشق در توصیف شراب، محجوب در کتاب «سبک خراسانی در شعر فارسی» معتقد است که «به ظن قوی سرمشق شاعران فارسی‌زبان در توصیف و ستایش شراب، خمریه‌های بسیار زیبایی است که تا این روزگار در شعر عرب به‌وسیلهٔ شاعران ایرانی مانند ابونواس، حسن ابن هانی و شاعران عرب پدید آمده بود.» (محجوب، بی‌تا: ۹۱-۹۲) شفیعی کدکنی در کتاب «صور

خیال در شعر فارسی» در بررسی صور خیال در شعر رودکی و دقیقی اشاره‌ای گذرا به حضور نشانه‌های فرهنگ زردشتی در اشعار آنان می‌کند و فقط به آوردن نمونه‌هایی از شعر دقیقی که در آنها از «تشتر» نام برده شده است، بسنده می‌کند (شفیعی کدکنی، ۱۳۶۶: ۴۲۸). ایشان نیز به طور خاص از تأثیرپذیری رودکی از خمریات ابونواس سخن می‌گوید (همان: ۴۱۸) و به واکاوی عمیق‌تر موضوع نمی‌پردازد. شمیسا نیز در کتاب «طرح اصلی داستان رستم و اسفندیار» بدون ذکر جزئیات و ارائهٔ شواهد، این نظر را عنوان کرده است که «شراب و آیین‌های مربوط به آن، جانشین هوم و آیین‌های مربوط به آن است.» (شمیسا،۱۳۷۶: ۳۸).

در این مقاله تلاش می‌شود تا با پررنگ‌تر کردن حضور آشامه‌های مقدس و ایزدان گیاهی منسوب به آنها در الگوهای ذهنی کهن بشر، به حضور پیدا و پنهان این انگاره در ادامهٔ حیات فرهنگی‌اش در ادبیات و به ویژه شعر تأکید کنیم و به ویژه در بیان صفات غیر ظاهری – اعم از فواید شراب و کارکردهای آن– این نکته را بررسی کنیم که صفات و خویشکاری‌های هوم زرتشتی– در مظاهر چهارگانه– به صفات شراب در شعر فارسی منتقل شده است.

۳-۲- مضمون‌های مشترک وصف هوم زرتشتی و شراب شعر غنایی سبک خراسانی

۳-۲-۱- دوردارندهٔ مرگ و زندگی‌بخش

بخشیدن جاودانگی و بی‌مرگی یکی از مهم‌ترین صفات «هوم» در متون زرتشتی است و مکرر در یسنا، یشت‌ها، خرده اوستا، دینکرد، بندهشن، گزیده‌های زادسپرم، روایت پهلوی، و اندرز دستوران به بهدینان به آن اشاره شده است:

«به هوم زرین رنگ و بلند روییده درود می‌فرستیم به هوم جان‌افزا و آشامیدنی درود می‌فرستیم به هوم دوردارندهٔ مرگ درود می‌فرستیم.» (یشت‌ها، ج۱، بی‌تا: ۱۳۵).

«هوم زرین بلند را می‌ستاییم هوم فراشمی گیتی افزا را می‌ستاییم هوم دورکنندهٔ مرگ را می‌ستاییم.» (خرده اوستا، بی‌تا: ۲۰۲).

«هر روز سه بار هوم به گوش گوید که رامش کنید و مترسید چه هوش (مرگ) از روانتان بازدارم.» (اندرز دستوران به بهدینان، ۱۳۵۶: ۵۸).

در «شاخهٔ زرین» اثر سترگ «فریزر» به کرات از ایزدان نباتی نام برده می‌شود که در صورت‌های مختلف گیاهی متجلی شده‌اند و با خوردن محصولات برگرفته از این گیاهان (آشامه، نان و دیگر خوراکی‌ها) صفات این ایزدان از جمله بی‌مرگی و باروری به نوشندگان و خورندگان منتقل می‌شود (فریزر، ۱۳۸۳: ۵۴۰-۵۵۰). هم‌چنین باور پدیدآمدن برخی گیاهان از خون ایزدان نیز به نوعی ادامهٔ همین الگوست؛ از جمله پرسیاوشان که از خون سیاوش/ دموزی پدید آمده است و انار که از خون دیونیزوس به وجود آمده است و شقایق که از خون آدونیس روییده است و بنفشه که از خون آتیس پیدا شده است (همان: ۴۴۶). از سویی دیگر موضوع **آب حیات** و اعتقادات پیرامون آن در باورهای کهن اقوام، بی‌ارتباط با زندگی‌بخشی و دوردارندگی مرگ در آشامه‌های مقدس نیست؛ به ویژه وقتی بارها با این مضمون مواجه شویم که گیاهانی مانند «هوم» و «سومه» در کنار آب‌های اساطیری رسته‌اند (ر.ک: الیاده، ۱۳۸۹: ۱۹۳).

شواهد این مضمون در وصف شراب در شعر غنایی سبک خراسانی هم به چشم می‌خورد:

به ظلمت سکندر گر او را بدیدی نکردی طلب چشمهٔ زندگانی

(کسایی، ۱۳۷۵: ۹۷)

و گر نباشد باده بدیل آب حیات　　ز کف خویش درافکن به کام در ساغر
(عنصری، ۱۳۶۳: ۹۲)

سوزنده چو آتش است لیکن غم را　　سازنده چو آب زندگانی است بده
(مدبری، ۱۳۷۰: ابن‌سینا ۴۷۳)

تشبیه کردن شراب به آب حیات، از مضمون‌های رایج در شعر فارسی است، مظفری شواهدی از این امر در اشعار خاقانی و غزلیات حافظ ارائه می‌دهد (ر.ک: مظفری، ۱۳۸۴: ۲۵۷–۲۵۸).

۳-۲-۲ – درمان‌بخش

«درمان‌بخشی» از صفات ثابت تمام آشامه‌های مقدس است؛ به ویژه گیاهی که آشامهٔ مقدس از آن به دست می‌آید، هماره خاصیت دارویی دارد و درمان‌بخشی از مهم‌ترین ویژگی‌های آن است. الیاده با ذکر نمونه‌های مختلف از گیاهان مقدس درمان‌بخش، بر آن است که «ارزش جادویی و دارویی بعضی گیاهان نیز مرهون نمونه و اسوهٔ آسمانی گیاه ناشی از این واقعیت است که نخستین بارخدایی آن گیاه را چیده است.» (الیاده ۱۳۸۹: ۲۸۳).

راشد محصل در یادداشت‌هایی که در ترجمهٔ خود از «گزیده‌های زادسپرم» نوشته‌اند به تفسیر دیگری از صفت «سپید» برای «گوکرن» (هوم سپید) اشاره می‌کند: «از متن بندهشن، تصحیح، قرائت و ترجمهٔ کاملاً متفاوتی نیز ارائه شده است نک MZVI p.76؛ این مأخذ هوم سپید را همان «هوم» دانسته و واژه‌ای که غالباً «سپید» املا شده است به SŪD تصحیح کرده از آن معنی شفادهنده دریافته است.» (گزیده‌های زادسپرم ۱۳۶۶: ۹۱). در کتاب سوم دینکرد ذیل مبحث بیماری‌ها و درمان‌ها، هوم سپید جزء گیاهان دارویی است:

«به همین گونه از گیاهان، «راشت» و «درختِ نیک‌تخمه»، در زمین و نیز «گوکرن» که از <رسته‌ی گیاهانِ> دارویی است؛ یعنی همان «هوم سپید» <که> در دریای فراخکرد است و زمانِ نوسازیِ پایانیِ جهان، با آن مردم را به بی-مرگی می‌رسانند؛ <این را نیز کتابِ دین> می‌گوید.» (دینکرد، کتاب سوم ۱۳۸۴: ۱۶۹).

به همین روال در بندهشن «هوم» سرور گیاهان و درمان‌بخش است (ر.ک: بندهشن ۱۳۶۹: ۸۶– ۸۸ و ۱۵۰– ۱۵۱)؛ و هم-چنین در گزیده‌های زادسپرم زرتشت درمانگری را با کوبیدن «هوم» انجام می‌دهد (ر.ک: گزیده‌های زادسپرم ۱۳۶۶: ۳۲).

در متون زرتشتی این صفت برای «هوم» به فراوانی در یسنا، یشت‌ها، دینکرد و بندهشن دیده می‌شود:

«هوم ایزد در گوکرن است (که) هوم پاک درمان‌بخش است که فرشکردسازی بدو بود» (بندهشن ۱۳۶۹: ۱۱۴).

«یکی دیگر درمانگری بزرگی است که زردشت را پیدا شد از آب هومی که از رود دائیتی گرفته بود» (دینکرد، کتاب هفتم ۱۳۸۹: ۲۳۶).

«هوم مقوی درمان‌بخش و فرماندهٔ زیبا با چشم‌های زردرنگ ... از برای آن (مهر) بی‌آلایش آن (هوم) بی‌آلایش ... فدیه آورد.» (یشت‌ها بی‌تا: ج ۱، ۴۶۷).

در شعر غنایی سبک خراسانی نیز به صفت درمان‌بخشی شراب اشاره می‌شود:

معیار عقل و داروی خواب و فروغ روی　　درمان درد و قوت شخص و غذای جان
دارو به گاه آنک کنی رنگش آزمون　　دارو به وقت آنک کنی بویش امتحان
(منوچهری ۱۳۷۹: ۲۱۸)

ای خواجهٔ مبارک بر خواجگان شفیق　　فریاد رس که خون رهی ریخت جاثلیق
یک جام خون بچهٔ تاکم فرست از آنک　　هم بوی مشک دارد و هم گونهٔ عقیق
(کسایی۱۳۷۵: ۸۴)

تریاق بزرگ است و شفای همه غمها　　نزدیک خردمندان می را لقب این است
(منوچهری:۱۳۷۹: ۱۶)

۳-۲-۳- اندوه‌زدا و دور کنندهٔ رنج

زدودن اندوه و دور کردن رنج با واژهٔ «فراشمی» از جمله صفت‌های «هوم» است: «هوم زرین بلند را ما می‌ستاییم. هوم فراشمی فزایندهٔ گیتی را ما می‌ستاییم ...» (یشت‌ها، بی‌تا: ج۲، ۳۵۳). پورداوود در توضیح این بند می‌نویسد: «فراشمی صفت است برای هوم و مستشرقین آن را به زبان‌های مختلف اروپایی Increasing، Labend، Invigorant و غیره ترجمه کرده‌اند.» (همان‌جا). در یشت‌ها نیز صفت «مفرح» برای هوم آمده است: «سروش پارسا ... را می‌ستاییم، کسی که از برای او هوم مفرح درمان‌بخش و سرور زیبا با چشم‌های زردرنگ در بالای بلندترین قلهٔ هربرز فدیه آورد.» (یشت‌ها بی‌تا: ج۱، ۵۴۷).

در شعر سبک خراسانی ابیات فراوانی در وصف اندوه‌زدایی و شادی‌بخشی شراب دیده می‌شود از جمله:

تا بشکنی سپاه غمان بر دل　　آن به که می بیاری و بگساری
(رودکی ۱۳۷۶: ۱۱۲)

گفتم که از دلم بنشان تو شرار غم　　گفتا شرار غم که نشاند به جز شراب
(عنصری ۱۳۶۳: ۱۱)

انده ده ساله را به طنجه رماند　　شادی نو را ز ری بیارد و عمان
(رودکی۱۳۷۶: ۹۹)

خسرو کلید قفل غمش نام کرد از آنک　　جز می ندید قفل غمان را دگر کلید
(مدبری ۱۳۷۰: بشار مرغزی ۱۴۸)

برخیز و به میخانه خرام ای بت کشمیر　　می خور که به می گردد اندوه جوان پیر
(منجیک ۱۳۹۱: ۱۰)

۳-۲-۴- دلیرکننده (شجاعت‌آور)

در متون زرتشتی، مضمون زور بخشیدن به تن (به طور کلی) و نیرو بخشیدن به رزم‌آوران، در یک ردیف و با هم ذکر شده است. یگانه شاهدی که به طور صریح به شجاعت بخشی و دلیرکنندگی هوم اشاره می‌کند این عبارت یسنا است:

«هوم به آن دلیرانی که در پیکار اسپ تازند زور و نیرو بخشد» (یسنا،ج۱، ۲۵۳۶: ج۱، ۱۶۵)

از حضور «هوم» در آیین‌های ستایش اردویسورآناهیتا- که حامی رزم‌آوران و مردان جنگاور است- (ر.ک: خرده اوستا، بی‌تا: ۲۸۲ و یشت‌ها، ج۲، بی‌تا: ۱۳۱) نیز این خویشکاری «هوم» قابل دریافت است. هم‌چنین در نفرین‌های «هوم» به کسی که در یزش او را به کار نبرد یکی این است که در خانهٔ آن فرد هیچ‌گاه ارتشتار و سپاهی زاده نمی‌شود (روایت پهلوی، ۱۳۶۷: ۳۹)؛ از این مطلب هم می‌توان ارتباط «هوم» را با دلیرپروری و شجاعت‌بخشی دریافت.

در شعر این دوره توصیف شجاعت بخشی شراب بارها دیده می‌شود از جمله:

آهو به دشت اگر بخورد قطره‌ای ازو غرنده شیر گردد و نندیشد از پلنگ
(رودکی، ۱۳۷۶: ۹۵)

اصل سخا و عنصر مردی و **ذات حسن** عین تواضع و تن لطف و سر بیان
(منوچهری، ۱۳۷۹: ۲۱۸)

بسا حصن بلندا که می گشاد بسا کرهٔ نوزین که بشکنید
(رودکی، ۱۳۷۶: ۸۵)

از می چو کوه پاره شود دل از می چو پولاد گردد اندام
(فرخی، ۱۳۸۵: ۴۴۴)

۳-۲- ۵ - خوب و نیک

در متون زرتشتی هنگام ستایش «هوم» صفاتی مانند «نیک» و «خوب کنش» و «خوب اندام» در یسنا و «زیبا» و «خوب» در یشت‌ها به کرات به چشم می‌خورد:

«آنگاه گفت زرتشت: نماز (درود) به هوم، به هوم نیک، به هوم خوب آفریده شده ... نیک درمان‌دهندهٔ خوب اندام، خوب‌کنش پیروزگر ...» (یسنا، ج۱، ۲۵۳۶: ۱۶۴).

«هوم پیروزمند را دربر می‌گیرم نگهبان خوب را در بر می‌گیرم» (یشت‌ها، ج۲، بی‌تا: ۱۳۱).

در شعر غنایی سبک خراسانی، منوچهری و فرخی به این مضمون پرداخته‌اند:

تا می لعل گزیده است به **خوبی** و به رنگ تا گل سرخ ستوده است به دیدار و به چشم
(فرخی، ۱۳۸۵: ۲۴۳)

آواز چنگ و بربط و بوی شراب خوش با ماه روزه کی بود این هر دو سازگار
(همان: ۱۵۳)

اصل سخا و عنصر مردی و **ذات حسن** عین تواضع و تن لطف و سر بیان
(منوچهری، ۱۳۷۹: ۲۱۸)

۳-۲-۶ - روشن و درخشان

در یسنا در وصف «هوم» آمده است: «در هاون‌گاه (بامدادان) هوم برآمد به زرتشت که پیرامون آتش پاک می‌کرد و گات‌ها می‌سرایید. از او پرسید زرتشت ای مرد که هستی تو که مرا در سراسر خاکی جهان نیکوترین بدیدار می‌آیی با جان درخشان و بی‌مرگ خویش» (یسنا، ج۱، بی‌تا: ۱۵۹). توصیف روشنی و درخشندگی شراب یکی از مضمون‌های رایج در شعر این دوره است و نمونه‌های فراوانی از آن وجود دارد از جمله:

عقیقی شرابی که در آبگینه درخشان شود چون سهیل یمانی
(کسایی، ۱۳۷۵: ۹۷)

بامداد است و هوا کوی حبیب است به جوش ابر تاریک برآمد به می روشن کوش
(منجیک، ۱۳۹۱: ۱۳)

به جای لاله و بوی بهار تازه بخواه نبیذ روشن و دود بخور و بوی گلاب
(فرخی، ۱۳۸۵: ۱۱)

نبیذ روشن و دیدار خوب و روی لطیف اگر گران بد زی من همیشه ارزان بود
(رودکی، ۱۳۷۶: ۸۳)

به دست از چیز بخشیدن به تیغ از کینه آهختن به جام از بادهٔ روشن به جان از مدت بی مر
(مدبری، ۱۳۷۰: منشوری سمرقندی ۴۲۸)

۳-۲-۷- توصیف رنگ

توصیف رنگ شراب از مضامین رایج شعر غنایی این دوره است؛ در توصیف «هوم» نیز عبارت «هوم زرین» به کرات در اوستا وجود دارد:

«هوم زرین بلند را می‌ستاییم، هوم [فراشمی] گیتی‌افزا را می‌ستاییم ...» (خرده اوستا، بی‌تا: ۲۰۲).

«به هوم زرین رنگ و بلند روییده درود می‌فرستیم ...» (یشت‌ها، ج۱، بی‌تا: ۱۳۵).

در میان شاعران سبک خراسانی، رودکی، منوچهری، کسایی، منجیک، عمار مروزی، منطقی، عنصری و ... به وصف رنگ سرخ «شراب» پرداخته‌اند و منوچهری، منجیک و منطقی رنگ «زرد» را نیز در توصیف شراب بیان کرده‌اند:

شبی دراز می سرخ من گرفته به چنگ میی بسان عقیق و گداخته چون زنگ
(منوچهری،۱۳۷۹:۶۴)

جام کبود و سرخ نبید آر کآسمان گویی که جامهای کبود است پر نبید
(کسایی،۱۳۷۵: ۷۸)

ساقی به آبگینهٔ بغداد در فکند یاقوت رنگ بادهٔ خوشخوار مشکبوی
(عسجدی، ۱۳۳۴: ۳۴)

«می» زعفرانی که چون خوردیش رود سوی دل راست چون زعفرانی
(منوچهری، ۱۳۷۹: ۷۶)

آن تلخ و بدو عمر تلخ شیرین آن زرد و بدو روی زرد حمرا
(منجیک، ۱۳۹۰: ۲۷)

۲- نتیجه

پس از بررسی صفات و خویشکاری‌های «هوم» در متون زرتشتی و نیز استخراج صفات «شراب» در اشعار غنایی سبک خراسانی، این نتیجه به دست آمد که هفت مضمون مشترک بین این دو حوزهٔ وصفی وجود دارد که عبارت است از: «بخشندهٔ حیات جاوید»، «درمان‌بخش»، «اندوه‌زدا»، «شجاعت‌آور»، «خوب و نیک»، «روشن و درخشان» و نیز توصیف رنگ. با توجه به این اشتراکات که عمدتاً به خواص غیر ظاهری اشاره دارند، می‌توان این فرض را که بخشی از صفات هوم به صفات شراب در ادبیات پس از اسلام منتقل شده است، قوی‌تر مطرح کرد و بر این نکته تأکید کرد که عناصر فرهنگی ادیان و باورهای کهن مخصوصاً وقتی در مراسم عبادی و سرودهای مذهبی اقوام حضور داشته باشند، چنان که ستایش ایزد هوم و حضور گیاه و آشامهٔ هوم در دین زرتشتی است، پس از روی کار آمدن دین جدید به طور کامل از بین نمی‌روند و معمولاً بستری مناسب برای خود در میان عناصر ادبی و هنری

می‌یابند و این‌گونه به حیات فرهنگی خود ادامه می‌دهند. به نظر می‌رسد وصف شراب در شعر فارسی، بستری مناسب برای انتقال بخشی از صفات هوم- در سه حالت ایزد، گیاه و آشامه- باشد.

۳- منابع

آشتیانی، جلال‌الدین،(۱۳۸۱)، *زرتشت مزدیسنا و حکومت*، تهران: شرکت سهامی انتشار.

الیاده، میرچا، (۱۳۸۹)، *رساله در تاریخ ادیان*، ترجمهٔ جلال ستاری، چاپ چهارم، تهران: سروش.

الیاده، میرچا،(۱۳۹۲) *شمنیسم: فنون کهن خلسه*، ترجمهٔ محمدکاظم مهاجری، چاپ سوم، قم: ادیان.

اندرز دستوران به بهدینان، (۱۳۵۶)، گزارش ماهیار نوابی، پژوهشنامه بخش زبان‌شناسی مؤسسه آسیایی، شمارهٔ ۱، صص ۵۳-۶۷.

بندهشن ، (۱۳۶۹)، گرآوری، *فرنبغ دادگی* ، گزارنده مهرداد بهار، چاپ اول، تهران: توس.

تیتر، دونالد ای،(۱۳۹۸)، *آمانیتا موسکاریا گیاه جاودانگی*، مترجم مریم تراب‌پرور، چاپ دوم، تهران: نشر ترنگ.

خرده اوستا، (بی تا)، تفسیر و تألیف پورداوود، بمبئی: انجمن زرتشتیان ایرانی و انجمن ایران لیگ.

دینکرد کتاب سوم، (۱۳۸۴)، آذرفرنبغ پسر فرخزاد و آذرپاد پسر امید، ترجمهٔ فریدون فضیلت، چاپ اول، تهران: مهرآیین.

دینکرد هفتم،(۱۳۸۹)، آذر فرنبغ پسر فرخزاد و آذرباد پسر امید، تصحیح محمدتقی راشدمحصل، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

رودکی سمرقندی،(۱۳۷۶)، *دیوان اشعار*، بر اساس نسخهٔ سعید نفیسی ی.براگینسکی، چاپ دوم، تهران: نگاه.

ساندرز، ن.ک. (۱۳۷۶)، *حماسهٔ گیلگمش*، ترجمهٔ اسماعیل فلزی، تهران: هیرمند.

شفیعی کدکنی، محمدرضا،(۱۳۶۶)، *صور خیال در شعر فارسی*، چاپ سوم، تهران: آگاه.

شمیسا، سیروس،(۱۳۷۶)، *طرح اصلی داستان رستم و اسفندیار*، چاپ اول، تهران: میترا.

شمیسا، سیروس،(۱۳۷۸)، *سبک‌شناسی شعر فارسی*، چاپ چهارم، تهران: فردوس.

عسجدی مروزی، ابونظر عبدالعزیز بن منصور،(۱۳۳۴)، *دیوان*، به اهتمام و تصحیح و تحشیه طاهری شهاب، تهران: کتابخانه طهوری.

عنصری بلخی،(۱۳۶۳)، *دیوان*، تصحیح سیدمحمد دبیرسیاقی، چاپ دوم، تهران: کتابخانه سنایی.

فرخی سیستانی،(۱۳۸۵)، *دیوان اشعار*، به کوشش سیدمحمد دبیرسیاقی، چاپ هفتم، تهران: زوار.

فریزر، جیمز جورج،(۱۳۸۳)، *شاخهٔ زرین*، ترجمهٔ کاظم فیروزمند، چاپ اول، تهران: آگاه.

کسایی مروزی،(۱۳۷۵)، *کسایی مروزی*، به‌کوشش محمدامین ریاحی، چاپ هفتم، تهران: علمی.

گات‌ها قدیمی‌ترین قسمت اوستا، (۱۳۸۴)، ابراهیم پورداوود، چاپ دوم، تهران: اساطیر.

گزیده‌های زادسپرم،(۱۳۶۶)، ترجمهٔ راشدمحصل، چاپ اول، تهران: مؤسسهٔ مطالعات و تحقیقات فرهنگی.

محجوب، محمدجعفر،(بی‌تا)، *سبک خراسانی در شعر فارسی*، چاپ اول، تهران: فردوس.

مدبری، محمود،(۱۳۷۰)، *شرح احوال و اشعار شاعران بی‌دیوان*، چاپ اول، کرمان: پانوس.

مزداپور، کتایون، صبا لطیف‌پور،(۱۳۹۰)، «گیاه هوم و نقش آن در آیین‌ها و اساطیر هندوایرانی»، *تحقیقات تمثیلی در زبان و ادب فارسی*، شمارهٔ ۱۰،صص ۲۲۶-۲۰۳.

مشتاق‌مهر، رحمان، سردار بافکر،(۱۳۹۵)، «شاخص‌های محتوایی و صوری ادبیات غنایی»، *پژوهشنامه‌ی ادب غنایی دانشگاه سیستان و بلوچستان*، سال ۱۴، شمارهٔ ۲۶، صص ۱۸۳-۲۰۲.

مظفری، علیرضا،(۱۳۸۴)، «شراب جاودانگی»، *مجلهٔ دانشکدهٔ ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان*، دورهٔ دوم شمارهٔ ۴۲- ۴۳، صص۲۶۲-۲۵۱.

منجیک ترمذی، علی بن محمد،(۱۳۹۱)، *دیوان منجیک ترمذی*، به کوشش احسان شواربی مقدم، چاپ اول، تهران: میراث مکتوب.

منوچهری دامغانی،(۱۳۷۹)، *دیوان منوچهری*، به کوشش محمد دبیرسیاقی، چاپ سوم، تهران: زوار.

میرفخرایی، مهشید، (۱۳۶۷)، *روایت پهلوی*، تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.

ورمازن، مارتین یوزف،(۱۳۹۳)، *آیین میترا*، ترجمهٔ بزرگ نادرزاد، چاپ هشتم، تهران: چشمه.

یسنا جلد۱، **(۲۵۳۶)**، گزارش ابراهیم پورداوود، چاپ سوم، زیر نظر بهرام فره‌وشی، تهران: دانشگاه تهران.

یشت‌ها جلد اول و دوم، (بی تا)، تفسیر و تألیف ابراهیم پورداوود، بمبئی: انجمن زرتشتیان ایرانی بمبئی و انجمن ایران لیگ بمبئی، بی‌تا.